

А. П. Гриценко,
аспірант
(Бердянський державний
педагогічний університет)

МЕХАНІЗМ ФОРМУВАННЯ В СТАРШОКЛАСНИКІВ УМІНЬ ВИКОРИСТОВУВАТИ ІНФОРМАЦІЙНІ РЕСУРСИ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ

Постановка проблеми. Формування умінь використовувати інформаційні ресурси починається з розуміння ролі інформації в житті суспільства. Сучасний школяр має усвідомлювати, наскільки важливо володіти інформацією, зберігати її, систематизувати і передавати. Освічена людина повинна мати, перш за все, уміння знаходити необхідну інформацію для професійної та повсякденної діяльності, користуватися цією інформацією, аналізувати, синтезувати, оцінювати її та джерела, використовуючи при цьому новітні інформаційні та комунікаційні технології.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з проблеми. У психолого-педагогічній літературі розмаїтість точок зору поняття на “уміння” пояснюється тим, що останні розглядаються як психологічна та педагогічна категорії і мають багатокomпонентну структуру. Суть поняття “уміння” як педагогічного феномена розкривається на основі психологічної теорії діяльності, що є підсистемою цілісної педагогічної системи.

Незважаючи на значну кількість визначень поняття “уміння”, більшість науковців погоджуються з тим, що це свідоме володіння певними прийомами діяльності, від наявності яких залежить успіх виконання тієї чи іншої дії [4; 9; 12].

Поняття “формування умінь” – дидактична категорія. Його зміст, механізми й умови, можливість здійснення педагогічного впливу на цей

процес ґрунтуються на фундаментальних працях видатних психологів Л. Виготського, О. Леонтьєва, С. Рубінштейна та інших [5; 14; 22]. Формуванню вмінь і навичок як педагогічній проблемі присвячено праці багатьох педагогів, зокрема Ю. Бабанського, Є. Ільїна, Л. Ітельсона, О. Леонтьєва, В. Онищука та інших [1; 10; 11; 14; 17].

Виходячи з цього, у статті ставимо за мету – проаналізувати вітчизняну та зарубіжну психолого-педагогічну літературу під кутом зору визначення механізму формування у старшокласників умінь використовувати інформаційні ресурси у процесі навчання історії та узагальнити поняття класифікації означеного процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уміння завжди буде свідомою дією, адекватним цілям його використання та утримання навчального історичного матеріалу. Роль пізнавальних умінь у сучасному процесі навчання історії багатогранна: по-перше, їх формування є одним з головних завдань шкільної історичної освіти, оскільки на цій основі відбувається розвиток і вдосконалення пізнавальних можливостей учнів, їх компетентності, розкривається їхня індивідуальність; по-друге, пізнавальні вміння – органічна частина змісту, яким опановують учні для самостійного і критичного сприйняття історичного матеріалу; по-третє, пізнавальні вміння – це засіб формування історичних знань, особистісних суджень і мотивованого ставлення до минулого; по-четверте, пізнавальні вміння можуть виступати і в якості вагомого критерію успішності навчання і викладання.

Крім того, О. Пометун ще виділяє й п'ятий аспект, коли “пізнавальні вміння можуть виступати і як вагомий критерій успішності навчання і викладання. Уміння, використані учнем для організації своєї відповіді, можуть і повинні виступати як показник, вимірювач результатів навчання” [16, с.75].

Уміння старшокласників показують рівень оволодіння ними прийомами навчальної роботи. Ознакою сформованого вміння є здатність учнів переносити відомі їм навчальні або розумові дії (прийоми) в нову ситуацію,

вибирати і використовувати адекватні прийоми для розв'язання оригінальних задач. У будь-якому разі вміння завжди буде свідомою дією, адекватною цілям її застосування і змісту навчального історичного матеріалу [16, с.74].

Сучасна наукова думка пропонує низку класифікацій загальнонавчальних умінь. Так, деякі дослідники підкреслюють, що вміння можуть бути вузькопредметними (специфічними для певного навчального предмета) або загальнопредметними [24, с.15].

Л. Кондрашова загальнонавчальні вміння умовно поділяє на:

- мисленнєві (уміння здійснювати аналіз, синтез, порівняння, встановлювати причинно-наслідкові зв'язки, робити узагальнення, висновки);
- інформаційні (уміння «згортати» інформацію – від тексту до таблиці, схеми, плану; уміння «розгортати» інформацію – описувати й читати схеми, формули, таблиці, креслення);
- комунікативні (уміння працювати в групі, парі, грамотно висловлювати власні думки);
- організаційні (уміння самостійно виконувати завдання за алгоритмом, уміння самооцінки й самоперевірки) [13, с.52].

Від цього підходу до класифікації пізнавальних умінь трохи відрізняється варіант класифікації за вимогами до рівня підготовки випускників основної і повної середньої школи. Види діяльності й уміння, що повинні стати одним зі значимих результатів шкільної історичної освіти, можуть бути розділені на 6 груп: 1) хронологічні; 2) просторові (картографічні вміння); 3) інформаційні (уміння працювати з джерелами); 4) мовленнєві (усно та письмово описувати історичні події і явища); 5) логічні (аналізувати, пояснювати історичні факти); 6) аксіологічні (формулювати версії та оцінки історичного руху і розвитку) [16, с.77].

У своїх дослідженнях В. Паламарчук [18; 19] та О. Резіна [21] розглядають інформаційні вміння разом із організаційними, інтелектуальними і комунікативними і окреслюють їх як спосіб пошуку, опрацювання, збереження різноманітних даних і відомостей, а також

розглядають їх формування на основі технологій об'єктно-орієнтованого програмування із застосуванням дослідницького методу. І. Лукаш [15] визначає інформаційно-пошукові уміння в системі інтелектуальних умінь і включає до їх складу: уміння організувати зберігання інформації; уміння організувати пошук інформації; уміння структурувати інформацію тощо.

Навчально-інформаційні уміння, за Ю. Бабанським [2], передбачають наявність умінь здійснювати бібліографічний пошук, працювати з книгою, довідником. А. Усова і А. Бобров [3] розглядають інформаційно-пошукові вміння як уміння знаходити необхідні дані і відомості в навчальній та науково-популярній літературі, як уміння працювати з каталогами та інформаційними системами бібліотек і вважають, що такі вміння дають змогу самостійно набувати, поглиблювати знання і мають першорядне значення для успішного навчання. Отже, в усіх означеннях окреслених вище умінь ключовими є пошук та опрацювання інформації.

Розвиток умінь школярів становить частину змісту освіти, в тому числі історичної. Розвиток у школярів прийомів і відповідних їм умінь розумової діяльності та навчальної роботи не можливе без цілеспрямованої діяльності вчителя.

Велике місце в цьому процесі займає робота учнів з джерелами знань, перш за все, з фрагментами текстів. Цілеспрямовано формуючи в учнів уміння, вчитель прагне до оптимального розвитку їхньої пізнавальної самостійності, вчить поповнювати свої знання, готує до творчої праці. Уміння школярів ґрунтуються на знанні прийому навчальної роботи (складання плану відповіді, порівняльної таблиці), якому відповідають певні прийоми розумової діяльності (аналіз і синтез, порівняння, узагальнення) [8, с.23].

Прийоми навчальної роботи, на думку П. Гори, – це ті способи, якими вона може бути виконана і які можна подати у вигляді переліку дій з різним за характером історичним матеріалом. Перелік дій, що становлять прийоми, дає загальний напрямок, порядок виконання роботи. Прийоми навчальної роботи виражені у словесно-письмових чи графічних діях. Використання

прийомів можна бачити. Допустимі помилки у використанні прийомів можна виправляти, домагаючись їх точного застосування, засвоєння й одночасно усвідомлення досліджуваного з їх допомогою навчального матеріалу. Прийоми навчальної роботи детермінують відповідні розумові дії: аналіз, синтез, абстрагування, узагальнення, порівняння навчального матеріалу, прийоми історичної уяви, запам'ятовування [7, с.153].

Здатність перенести засвоєний прийом в нові умови: застосувати його в роботі з принципово іншим змістом або джерелом знань – головний критерій сформованості вміння [23, с.89].

Пред'являючи вимоги до вмінь школярів відповідно до переліку в програмі, необхідно пам'ятати, що у формуванні кожного з них є загальні етапи:

Початковий етап. Школярі отримують знання про прийом навчальної роботи, дізнаються, з яких дій він складається, з якою послідовністю виконується: від дій за зразком (під керівництвом вчителя) вони поступово переходять до більш самостійної діяльності в аналогічній ситуації.

Проміжний етап. Знайомий прийом використовується в нових умовах, коли освоюється інший навчальний матеріал або інші за своїм характером джерела знань. Учитель пояснює школярам нові дії, що входять у вже відомий прийом, і вимагає їх усвідомленого виконання.

Заключний етап. Учні засвоюють всі дії, що становлять прийом, у результаті його багаторазового повторення і перенесення на нові об'єкти: таким чином, у них виробляється міцне вміння [8, с.24].

Освоєння кожного прийому навчальної роботи, основа логічної операції триває, як правило, кілька років. Окремі вміння формуються лише до кінця сьомого та восьмого року навчання. До них відносяться вміння: складати хронологічні та синхроністичні таблиці, порівнювати історичні явища за істотними ознаками і т.д.

М. Студенікін виділяє чотири етапи у формуванні вмінь при навчанні історії: 1) формування орієнтовної основи вміння передбачає розкриття суті розумової операції вчителем. На цьому етапі складається план-пам'ятка

виконання операції; 2) первинне застосування учнями операції при самостійному виконанні завдань; 3) тренувальні завдання, що поглиблюють знання і навички; 4) застосування вміння за типом більш віддаленого переносу [23, с.89].

Сформованість умінь свідчить про рівень оволодіння учнем прийомами навчальної роботи, – стверджує О. Пометун, – ознакою сформованого вміння є здатність учнів переносити відомі їм навчальні або розумові дії (прийом) в нову ситуацію, вибирати і використовувати адекватні прийоми для розв'язання оригінальних задач. У будь-якому випадку вміння завжди буде свідомою дією, адекватною цілям її застосування і змісту навчального історичного матеріалу [16, с.74].

Для виконання певної дії потрібне попереднє орієнтування – врахування багатьох умов (властивостей матеріалу й інструмента, послідовності операцій тощо). Сама дія (його виконавча частина) може бути дуже простою.

Головними умовами успішного формування умінь є усвідомлення мети завдання, розуміння його змісту і способів виконання. Цьому сприяє пояснення змісту, демонстрування кращих виконаних раніше завдань та самого процесу. Для формування умінь важливі: свідоме ставлення, готовність учня до вироблення умінь, інтересу з метою ефективного виконання дій, спрямованих на розв'язання завдання. Не менш важливу роль відіграють тип нервової системи учня, його попередній досвід, теоретичні знання, нахили і здібності тощо.

Для успішного формування умінь використовувати інформаційні ресурси сучасні старшокласники мають оперувати різними джерелами інформації та аналізувати різні, часом навіть протилежні позиції авторів. Згідно з думкою німецького дидакта К. Бергмана, “...під час вивчення історії в школі треба уникати уявлення, що є тільки одна історія й тільки одне правдиве або правильне висловлювання про якийсь історичний факт чи обставину за рамками ізольованих констатацій фактів. Школярі під час обговорення вибраних історичних подій повинні знати й критично аналізувати також суперечливі позиції істориків” [6, с.7].

Формування вмінь залежить і від умов навчання, організації процесу вправління – послідовності засвоєваних дій, переходу від простіших до складніших завдань, від повільного до швидкого темпу їх виконання. Тривале, безперервне вправління, як і тривалі перерви в ньому, не сприяють успішному формуванню вмінь.

Незважаючи на те, що основна початкова праця учителя і учнів щодо формування умінь проводиться у 5-7-х класах, у більш старших класах вона не припиняється і стає складнішою за рахунок зростання вимог до підготовки учнів з історії, ускладнення навчального матеріалу, прийомів пізнавальної діяльності, зростання його обсягу, залучення нових історичних джерел, зміни співвідношення прийомів емпіричного і теоретичного вивчення історії на користь останніх, “згортання” початкових логічних операцій у внутрішню розумову форму (аналіз інформації, зіставлення, систематизація і т. п.) і “матеріалізації” тільки заключних дій в усних і письмових відповідях (узагальнюючі характеристики, оцінні висновки, есе, порівняльно-узагальнюючі і конкретизуючі таблиці, тезові плани і т. п.). У зв'язку з принциповим відновленням складу пізнавальних умінь актуальною є розробка методики навчання школярів прийомам самостійного і критичного аналізу різноманітних історичних джерел, зіставлення протилежних версій і обґрунтованого вибору однієї з них, аргументації власних оцінок минулого тощо [16, с.81-82].

Систематичний розвиток необхідних школярам умінь і навичок та їх історичного мислення стимулює активне усвідомлення знань і в результаті правильне розуміння явищ суспільного життя. Виявляючи сутність окремих історичних подій, школярі вчаться глибше проникати в сутність процесу суспільного розвитку, що підвищує ефективність їхнього навчання і виховання.

Висновки дослідження і перспективи подальших розвідок з напрямку. Пріоритетним напрямом сучасної освіти визначено формування такої особистості, яка здатна володіти достатнім обсягом знань та самоосвітніми навичками, що створюють умови для самореалізації людини, здатної навчатися упродовж усього життя. Процес формування умінь у людини та їх якість

(стійкість, швидкість, безпомилкове виконання різних дій) залежить від змісту навчального матеріалу, індивідуально-психічних особливостей учнів, педагогічної майстерності вчителя, навчальної матеріальної бази тощо. Це, в свою чергу, зумовлює потребу формування в старшокласників не тільки спеціальних, але й загальнонавчальних освітніх компетенцій таких, як уміння використовувати інформаційні ресурси в процесі навчання історії.

Вважаємо, що однією з цілей підготовки учнів старшої школи у процесі вивчення історії повинно бути формування у них умінь використовувати інформаційні ресурси.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бабанский Ю. К. Оптимизация процесса обучения: Общедидактический аспект / Ю. К. Бабанский. – М. : Педагогика, 1997. – 254 с.
2. Бабанский Ю.К. Рациональная организация учебной деятельности / Ю. К. Бабанский. – М. : Знание, 1981. – 96 с.
3. Бобров А. А. Формирование у учащихся учебных учений [Текст] / А. А. Бобров, А. В. Усова. – М. : Знание, 1987. – 78,[2] с.
4. Бойко Е. И. К постановке проблемы умения и навыков в современной психологии / Е. И. Бойко // Советская педагогика. – 1955. – № 1. – С. 47.
5. Выготский Л.С. Педагогическая психология / Л.С.Выготский [под ред. В.В.Давыдова]. – М. : Педагогика, 1991. – 479, [1] с. – Библиогр.: с. 470–472.
6. Власов В. Историчне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії / Віталій Власов // Історія в школах України. – 2009. – № 4. – С. 3–8.
7. Гора П.В. Підвищення ефективності навчання історії в середній школі / П.В.Гора. – М., 1988. – С.153
8. Запорожец Н.И. Развитие учений учащихся / Н. Запорожец // ПИШ. – 1981. – № 4. С.23-27.
9. Ильина Т.А. Структурно-системный подход к организации обучения / Т. А. Ильина. – М. : Знание, 1972. – 96 с.

10. Ильин Е.П. Умения и навыки: нерешенные вопросы / Е. П. Ильин // Вопросы психологии. – 1986. – № 2. – С. 138-148.
11. Ительсон Л. Б. Психологические основы обучения. Вып. I. – Эмпирическое и теоретическое мышление / Л. Б. Ительсон. – М. : Знание, 1972. – 59 с.
12. Кабанова-Меллер Е. Н. Формирование приемов умственной деятельности и умственного развития учащихся / Е. Н. Кабанова-Меллер. – М. : Просвещение, 1968. – 288 с.
13. Кондрашова Л. Превентивная педагогика : учеб. пособ. / Л. В. Кондрашова. – Кривой Рог : КГПУ, 2004. – 304 с.
14. Леонтьев А. Н. Деятельность. Сознание. Личность / А. Н. Леонтьев. – М. : Политиздат, 1977. – 304 с.
15. Лукаш І.М. Формування інтелектуальних умінь старшокласників у процесі навчання інформатики [Текст] : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02 / Лукаш Ірина Миколаївна. – К., 2003. – 304 с.
16. Методика навчання історії в школі / О. І. Пометун, Г. О. Фрейман. – К. : Генеза, 2005. – 328 с
17. Онищук В. О. Узагальнення і систематизація знань учнів / В.О.Онищук. – К. : Рад. школа, 1970. – 134 с.
18. Паламарчук В. Ф. Школа учит мыслить / В. Ф. Паламарчук. – М. : Просвещение, 1987. – 206 с.
19. Паламарчук В.Ф. Як виростити інтелектуала : посібник для вчителів і керівників шкіл / В. Ф. Паламарчук. – Тернопіль : “Навчальна книга – Богдан”, 2000. – 152 с.
20. Психология обучения : учеб. пособие / В. В. Давыдов, Б. С. Волков, М. И. Володарская и др. – М. : Моск. обл. пед. ин-т им. Н.К.Крупской. – 1978. – 69 с.
21. Резіна О.В. Формування інформаційно-пошукових та дослідницьких умінь учнів старшої школи в процесі навчання інформатики : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. / О.В. Резіна. — К. : Національний педагогічний

університет імені М.П.Драгоманова, 2005. – 234 с.

22. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии : в 2 т. / С. Л. Рубинштейн. – М. : Педагогика, 1989. – Т I. – 485, [1] с.: ил.

23. Студеникин М. Т. Методика преподавания истории в школе / М. Т. Студеникин. – М. : Владос, 2004. – 240 с.

24. Фридман Л.М. Формирование у учащихся общенаучных умений: методические рекомендации / Л. М. Фридман, И. Ю. Кулагина. – Мн. : ИПК образования, 1995. – 32 с.